

Iwona Hofman

Rada Towarzystw Naukowych PAN

Spółeczny ruch naukowy w Polsce w polityce naukowej państwa

Spółeczny ruch naukowy utożsamiany jest z działalnością stowarzyszeń i fundacji, których cele statutowe ściśle wiążą się z promocją nauki i dystrybucją wiedzy. W dobie postprawdy i erze postępu technologii informatycznych generujących warianty społecznej komunikacji zapośredniczonej, priorytetowe cele społeczного ruchu naukowego powinny skupiać uwagę decydentów polityki naukowej państwa, gdyż ich realizacja ma wpływ (a może mieć większy) na racjonalizację postaw społecznych wobec choćby takich problemów cywilizacyjnych, jak: kształcenie ustawiczne, powszechność fake-newsów i bezrefleksyjne przyjmowanie obrazu medialnego za rzeczywisty, wsparcie seniorów, upowszechnianie nawyków zdrowego żywienia i profilaktyki zdrowotnej, wyrównanie szans rozwoju regionów o słabszej infrastrukturze szkolnictwa i nauki, itd. Na podstawie analizy działalności towarzystw i stowarzyszeń naukowych po 1989 roku należy jednak stwierdzić, że potencjał prorozwojowy społeczного ruchu naukowego nie jest doceniony, nawet w aspekcie historycznie udokumentowanej roli depozytariusza wartości niepodległościowych wynikającej z tradycji zapoczątkowanej po rozbiorach Rzeczypospolitej. Najstarsze towarzystwa naukowe w Polsce mogą poszczycić się ponad 200-letnią ciągłością pracy: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie (od 1800 roku), Towarzystwo Naukowe Krakowskie (od 1816 roku), Lubelskie Towarzystwo Naukowe (od 1818 roku), Towarzystwo Naukowe Płockie (od 1820 roku).

Nowoczesny model funkcjonowania towarzystw opierał się na mecencie społecznym rekompensującym brak formalnych, państwowych sposobów wsparcia moralnego i finansowego. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, aż do wybuchu II wojny światowej, społeczny ruch naukowy kreował politykę naukową na równi z uniwersytetami. Szczególną rolę odgrywały towarzystwa naukowe specjalistyczne i stowarzyszenia regionalne.

W miarę przyjmowania regulacji prawnych, w tym utworzenia Polskiej Akademii Nauk ustawą z 30 października 1951 roku, rozpoczęto formalizację statusu społecznego ruchu naukowego w formie Komisji Towarzystw Naukowych powołanej w 1957 roku przez PAN. Towarzystwa naukowe były naturalnymi sojusznikami Akademii w realizowaniu zadań związanych z upowszechnieniem nauki, przede wszystkim umożliwiły docieranie z ideałami nauki do szerokiej publiczności spoza środowiska badaczy. W 1963 roku powołano Radę Towarzystw Naukowych i Upowszechniania Nauki jako stałego organu doradczego Prezydium i Sekretariatu Naukowego PAN, a także towarzystw naukowych oraz innych instytucji społecznych zajmujących się popularyzacją nauki. W styczniu 1975 roku organ ten przekształcono w Radę Towarzystw Naukowych, stanowiącą dziś reprezentację około 330 towarzystw.

W krótkim przeglądzie aktów prawnych, memoriałów i stanowisk dotyczących statusu i funkcjonowania społecznego ruchu naukowego uderza trwałość nierozwiązanych (lub rozwiązanych częściowo) problemów, które można skategoryzować jako: kryteria naukowości wyznaczające renomę towarzystw, źródła finansowania. Problem pierwszy wiąże się z klasyfikacją, typologią i zróżnicowaniem form oraz obszarów aktywności towarzystw naukowych ogólnych i specjalistycznych, co wynika z ich definicji – przytaczam przykładową, autorską definicję podaną przez Zbigniewa Kruszewskiego: „towarzystwem naukowym regionalnym, ogólnym lub specjalistycznym jest dobrowolne stowarzyszenie lub związek stowarzyszeń, w rozumieniu prawa o stowarzyszeniach, obejmujące uprawiających działalność naukową pracowników nauki i miłośników nauki oraz ludzi z uprawianiem nauki związanych osobistymi zainteresowaniami lub działalnością zawodową, realizujące przewidziane w swoich statusach zadanie związane z rozwijaniem działalności naukowej i upowszechnianiem nauki¹. Definicja ta bardzo dobrze podkreśla zasięg i zakres aktywności społecznego ruchu naukowego. Problem drugi stanowi główną bolączkę społecznego ruchu naukowego w Polsce od 1992 roku, kiedy Komitet Badań Naukowych pozbawił PAN środków na finansowanie działalności towarzystw (do 1991 roku PAN finansował działalność statusową 89 towarzystw specjalistycznych i 6 towarzystw ogólnych i regionalnych), jednocześnie nie powstały żadne mechanizmy subwencyjne na poziomie polityki regionalnej, samorządów, administracji lokalnych, które mogłyby częściowo dywersyfikować środki na działalność społecznego ruchu naukowego.

¹ Z. Kruszewski, *Dokąd zmierza społeczny ruch naukowy w Polsce?*, „Nauka” 2015, nr 2, s. 92.

Rada Towarzystw Naukowych podejmowała liczne inicjatywy w sprawie uregulowania statusu i zasad funkcjonowania towarzystw, włącznie z projektem ustawy. Najczęściej były to stanowiska, wytyczne, memoriały, raporty, itp. uzgadniane podczas konferencji naukowych i zjazdów, następnie prezentowane w odpowiednich komisjach sejmowych i senackich, podczas posiedzeń innych gremiów decyzyjnych w prawach szkolnictwa i nauki. Zwykle dokumenty były przekazywane ministrom resortów edukacji, nauki, kultury. W porządku chronologicznym były to: „Memoriał w sprawie rozwoju społecznego ruchu naukowego” (lipiec 1971), „Założenia polityki rozwijania społecznego ruchu naukowego” (październik 1971), „Tezy do prawnego uregulowania sytuacji towarzystw naukowych” (1974), „Projekt ustawy o towarzystwach naukowych” (1974), deklaracja „O umocnieniu roli społecznego ruchu naukowego” (1979), „Memoriał w sprawie kierunków i warunków działalności towarzystw naukowych” (1980), „W sprawie działalności towarzystw naukowych i ich miejsca w systemie funkcjonowania PAN” (1981), „Towarzystwa naukowe w Polsce. Stan, zadania, warunki działalności” (1983), „Aneks w sprawie kierunków i warunków działalności społecznego ruchu naukowego” (1984), „Propozycje i wnioski uzupełnień do projektu ustawy Prawo o stowarzyszeniach” (1984), „Towarzystwa naukowe w Polsce. Stan i perspektywy rozwojowe” (1987), „Memoriał w sprawie zabezpieczenia warunków funkcjonowania i rozwoju społecznego ruchu naukowego w Polsce” (2005), „Towarzystwa naukowe w Polsce powojennej” (2001), „Strategia działań Rady Towarzystw Naukowych w Polskiej Akademii Nauk na rzecz poprawy warunków ekonomiczno-finansowych oraz wytyczenia celów i form działania towarzystw naukowych” (2004), projekt ustawy o towarzystwach naukowych (2008, przekazany prof. dr hab. Michałowi Kleiberowi, prezesowi PAN w styczniu 2009 roku), „Stanowisko Rady w sprawie roli i zasad funkcjonowania towarzystw i stowarzyszeń naukowych w społeczeństwie wiedzy” (2008), uchwała I Kongresu Towarzystw Naukowych (2013), „Stanowisko Rady Towarzystw Naukowych w sprawie ustawowego regulowania działalności społecznego ruchu naukowego i naukowo-technicznego w Polsce” (2019; przekazane w grudniu 2019 roku dr. Jarosławowi Gowinowi, ministrowi nauki szkolnictwa wyższego)².

Analiza treści przywołanych dokumentów prowadzi do dwóch ogólnych konstatacji. Pierwsza – o stałym zbiorze problemów dotyczących towarzys-

² W tym miejscu składam serdeczne podziękowania mgr. inż. Tadeuszowi Majsterkiewiczowi, wieloletniemu sekretarzowi Rady Towarzystw Naukowych za udostępnienie opracowania Jego autorstwa, zatytułowanego „50 lat działalności Rady Towarzystw Naukowych” i wysoce kompetentną pomoc w przygotowaniu tego artykułu. Opracowanie T. Majsterkiewicza ma charakter dokumentu wewnętrznego Rady.

stwa naukowe, niezależnie od uwarunkowań zewnętrznych (prawnych, ustrojowych, polityki naukowej i kulturalnej państwa). Druga – o nadrzędności problemu finansowania towarzystw naukowych, który determinuje słabnące zainteresowanie udziałem w towarzystwach oraz stopniowe zawężanie ich aktywności. Katalog problemów obejmuje podstawowe zagadnienia, tj. nowoczesne definiowanie towarzystw naukowych i społecznego ruchu naukowego (z postulowanym rozróżnieniem semantycznym opartym m.in. na historii, typologii towarzystw, kryteriach naukowości), określenie parametrów towarzystw naukowych, afiliowanie towarzystw przykładowo w PAN (co oznaczałoby reaktywowanie praktyki obecnej do lat 90. XX wieku), podmiotowość towarzystw jako jednostek polityki naukowej państwa, dopracowanie kryteriów systematyki towarzystw w oparciu o m.in. zakres działalności, zasięg, ustawowe wskaźniki naukowości, itd. Szczególnie istotne wydaje się przywrócenie towarzystwom naukowym ich podmiotowości w polityce naukowej państwa³.

Funkcjonowanie RTN w strukturach Akademii istotnie wpływa na pozytywny wizerunek społecznego ruchu naukowego, jednocześnie wzmacniając pozycję towarzystw naukowych w środowisku uczonych i korporacji. Należy podkreślić, że władze PAN dostrzegają potencjał towarzystw jako jednostek prowadzących badania, powiązanych sieciami kooperacji naukowej i z otoczeniem społeczno-gospodarczym, a przede wszystkim doceniają działalność polegającą na popularyzacji wiedzy i upowszechnianiu nauki (warto zauważyć, że wiele towarzystw naukowych specjalistycznych wydaje czasopisma naukowe lub popularno-naukowe mające odbiorców wśród praktyków wiedzy, np. nauczyciele, leśnicy). Ze względu na miejsce PAN w polityce naukowej państwa, warto przypomnieć dowody ścisłej współpracy pomiędzy Radą i organami kolegialnymi PAN. Charakterystyczna jest adekwatność tych dowodów wobec samodzielnych inicjatyw Rady, omówionych powyżej. W porządku chronologicznym są to: „Wytyczne określające warunki dalszego wzrostu roli społecznego ruchu naukowego w życiu naukowym kraju oraz zadania organów PAN w dziedzinie opieki nad towarzystwami naukowymi (uchwalone przez Prezydium PAN w czerwcu 1968 roku), „Tezy w sprawie współdziałania oddziałów naukowych i rad koordynacyjnych PAN z regionalnymi towarzystwami naukowymi i innymi

³ Szerzej omawiałam ten problem podczas konferencji „Przyszłość towarzystw naukowych w świetle postanowień Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”, zorganizowanej 28 listopada 2019 roku w Warszawie; w obradach wzięło udział ok. 80 przedstawicieli wszystkich rodzajów towarzystw naukowych: ogólnych i regionalnych, specjalistycznych (nauki społeczne, humanistyczne, biologiczne i rolnicze, ścisłe i nauk o Ziemi, techniczne, medyczne), stowarzyszenia naukowo-techniczne NOT.

jednostkami społecznego ruchu naukowego (postanowienie prezydium PAN z marca 1983 roku), „Wytyczne w sprawie działalności towarzystw naukowych i ich współdziałanie z jednostkami organizacyjnymi” (powstałe w wyniku debaty nad opracowaniem Rady „W sprawie działalności towarzystw naukowych i ich miejsca w systemie funkcjonowania PAN”, w marcu 1981 roku), „Ustalenia Komisji Kadr Naukowych dotyczących społecznego ruchu naukowego” (raporty i komentarze RTN oraz Biura Społecznej Działalności Naukowej PAN dyskutowane w okresie od czerwca 1987 roku do maja 1989 roku), „Raport o stanie towarzystw naukowych” (przygotowany na zlecenie KBN w 1995 roku), uchwała w sprawie współdziałania PAN ze społecznym ruchem naukowym (podjęta w lutym 1998 roku przez Prezydium PAN w związku z przyjęciem przez Sejm nowej Ustawy o Polskiej Akademii Nauk w kwietniu 1997 roku).

Rozluźnienie współdziałania, które nastąpiło od 1992 roku w związku ze zmianami zasad finansowania PAN znalazło odbicie w mniejszej liczbie aktów prawnych i deklaracji. Wymownym skutkiem tego procesu był zapis redukujący przedmiotowy zakres współpracy PAN z szkołami wyższymi, instytucjami naukowymi i towarzystwami naukowymi przyjęty w ustawie o PAN w 1997 roku. Rada Towarzystw Naukowych zwróciła się do Prezydium PAN o formalizację zasad współpracy, mimo ustania praktyki afiliacji i finansowania, na zasadach autonomii i samorządności cechujących aspekt tożsamościowy Akademii, a Prezydium w lutym 1998 roku podjęło uchwałę w sprawie współdziałania PAN ze społecznym ruchem naukowym. W listopadzie 1998 roku odbyła się w Toruniu debata przedstawicieli towarzystw i członków Prezydium PAN na temat znaczenia społecznego ruchu naukowego w kształtowaniu świadomości społeczeństwa i roli nauki we współczesnym świecie. Następnie, podobne debaty odbyły się: w Warszawie (wrzesień 2000), Lublinie (maj 2000), Kielcach (2001), Poznaniu (2005). Spotkanie warszawskie zainicjowała Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, a nobilitujące miejsce debaty – siedziba Sejmu RP – dodawało znaczenia ustaleniom na temat zadań i form działalności towarzystw⁴.

W okresie po 2004 roku, RTN, dostrzegając konieczność pilnego dostosowania regulacji prawnych do prawa wspólnotowego Unii Europejskiej oraz świadoma wyzwań, które pojawiły się w polityce naukowej po akcesji, przygotowała projekt ustawy o towarzystwach i stowarzyszeniach naukowych. Projekt ten, przed ogłoszeniem w styczniu 2009 roku był szeroko konsultowany w środowisku naukowym, klubach parlamentarnych: Platfor-

⁴ Kalendarium współdziałania Prezydium PAN i RTN ułożył i opisał T. Majsterkiewicz w cytowanym dokumencie „50 lat działalności...”.

my Obywatelskiej, Polskiego Stronnictwa Ludowego, Sojuszu Lewicy Demokratycznej, w Senackiej Komisji Nauki, Młodzieży Sportu. Zyskał poparcie: Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich, Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Federacji Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych Naczelnej Organizacji Technicznej, konferencji prezesów towarzystw lekarskich, zarządów towarzystw naukowych. Jednakże projekt nie przekonał władz państwowych do zmiany statusu towarzystw w polityce naukowej i nie był procedowany⁵. Ostatnia dekada funkcjonowania Rady odznaczyła się stałym przypomnieniem czynnikiem decyzyjnym konieczności uregulowania zasad finansowania towarzystw. Rada była organizatorem lub współorganizatorem konferencji oraz dwóch kongresów, które sprzyjały nagłośnieniu medialnemu tych problemów. Brak odpowiedzi na stanowisko złożone przez Radę bezpośrednio min. J. Gowinowi w 2019 roku stanowi szczególnie i wymowny przykład strategii przemilczania deprecjonującego autorytet towarzystw naukowych w polityce państwa.

Pomijanie towarzystw naukowych budzi rozczarowanie i zdziwienie, gdy zważyć na różnorodność form działania towarzystw, ich funkcje, społeczny wymiar aktywizacji obywateli. Towarzystwa naukowe wypełniają wiele funkcji, w tym głównie: informacyjną, edukacyjną, kulturową, integracyjną. Funkcje te są realizowane przez prowadzenie badań naukowych, w tym badań nad regionem, organizowanie kongresów i konferencji międzynarodowych i krajowych o różnym zasięgu, prowadzenie działalności wydawniczej, prowadzenie bibliotek, muzeów, archiwów, promowanie kultury, nauki i techniki, podejmowanie audytów badań naukowych i eksperckich, podejmowanie projektów na rzecz innowacji w gospodarce, kształcenie ustawiczne, wspomaganie kadry naukowej i technicznej w jej rozwoju i zwiększaniu mobilności, dbanie o etykę zawodową⁶. W wymiarze społecznym, rola towarzystw ugruntowana jest co najmniej od dwudziestolecia międzywojennego i przejawia się m.in. w kreowaniu przestrzeni debaty publicznej poświęconej nauce i wiedzy. Towarzystwa promują wartości nauki jako zobiektywizowanego procesu dążenia do prawdy. Ułatwiają transfer wiedzy, pobudzają aspiracje naukowe badaczy oraz interdyscyplinarną wymianę doświadczeń sprzyjającą innowacyjności gospodarki. Godny podkreślenia jest

⁵ Projekt oraz inne, wybrane stanowiska i memoriały RDN zostały wydrukowane w książce *Społeczny ruch naukowy w Polsce. Historia i przyszłość*, pod red. Z. Kruszewskiego, S. Kunikowskiego, A. Kansego, T. Majsterkiewicza, Wyd. PAN, Warszawa 2014, s. 77–165.

⁶ Z. Kruszewski, *Dokąd zmierzamy...*, dz. cyt., s. 92.

sposób upamiętniania sylwetek i zasług wybitnych uczonych zaangażowanych w społeczny ruch naukowy. Szacunek okazywany poprzednikom wzmacnia więź międzypokoleniową wśród członków towarzystw; pomaga młodym badaczom lub sympatykom wiedzy odkrywać ślady promotorów własnych badań. Tematy te były szeroko omawiane podczas I Kongresu Towarzystw Naukowych w 2013 roku, który odbywał się pod hasłem „Towarzystwa naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie”⁷, szczególnie przez dr. hab. Zbigniewa Kruszewskiego, przewodniczącego RTN.

Podczas II Kongresu, w 2018 roku w Poznaniu koncentrowano się na niematerialnych wartościach pracy towarzystw: kształtowaniu postaw i hierarchii w nauce. Stwierdziłam wówczas: „Pojawienie się towarzystw w przestrzeni publicznej można interpretować jako wyraz dojrzałości klas uprzywilejowanych, grup zawodowych oraz elit intelektualnych stwarzających w warunkach opresji politycznej miejsca wspólnotowe. W ujęciu pozytywistycznym, te przestrzenie spotkań były surogatem działalności niepodległościowej walki zbrojnej. Społeczny ruch naukowy, analogicznie do ruchu spółdzielczego, towarzystw wiedzy powszechnej, bibliotek publicznych budził świadomość znaczenia wspólnoty, wsparcia i zaufania społecznego. Uczył postaw odpowiedzialności za wspólnie realizowane cele, wrażliwość na problemy społeczne i kulturowe. Sprzyjał upowszechnianiu wiedzy o autonomiczności działań wspólnotowych, niezależności od narracji politycznych, programów partyjnych i dyskursu publicznego nakierowanego na walkę polityczną. Współcześnie, towarzystwa naukowe zachowują pełną autonomię i samorządność, dzięki czemu są wiarygodnymi partnerami działań *pro publico bono*. Należy podkreślić, że aktywność społeczna i samopomocowa przekładają się wprost na partycypację społeczną i budżety obywatelskie. Znaczenie społecznego ruchu naukowego dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego polega na edukowaniu i utrwalaniu postaw zaangażowanych w sprawy ogółu. Towarzystwa podejmują wszechstronnie edukujące działania, które przywracają szacunek dla wiedzy i autorytetów, podnoszą prestiż ludzi nauki. Kultura obywatelska budowana jest coraz częściej z wykorzystaniem nowych technologii i znajomością zasad edukacji medialnej. Stopniowo uzyskiwane dzięki temu zwiększenie widoczności medialnej towarzystw, powinno przynieść – w dłuższej perspektywie – efektywność w pozyskiwaniu środków zewnętrznych na działalność towarzystw. Ważnym i aktualnym aspektem funkcjonowania towarzystw jest swoiste „zagospo-

⁷ Zob. *Towarzystwa naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, pod red. Z. Kruszewskiego, Wyd. PAN, Warszawa 2013, t. 1 i 2.

darowanie” problemów ludzi i grup wykluczonych, „niewidzialnych” lub stygmatyzowanych w hierarchicznych społeczeństwach”⁸. Diagnozy te pozostają aktualne. Nadal też mają charakter postulatywny.

Mimo wielokrotnego nagłaśniania problemów towarzystw naukowych i formalnych stanowisk RTN, Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 roku (wraz z rozporządzeniami) w zasadzie petryfikuje stan nieuznawania towarzystw naukowych jako podmiotów nauki, chociaż spełniają kryteria instytucjonalnych podmiotów nauki w rozumieniu kultury. Na wspomnianej wcześniej konferencji RTN poświęconej przyszłości towarzystw naukowych przedstawiłam analizę zapisów Ustawy pod kątem obecności towarzystw, stwierdzając, że w świetle artykułu 7, ustęp 1, stanowiącym wyliczenie podmiotów systemu szkolnictwa wyższego, towarzystwa naukowe *n i e s ą* podmiotami polityki naukowej państwa, pomimo spełnienia kryteriów określonych w tym artykule tj. wymieniono kategorię „inne podmioty prowadzące głównie działalność naukową w sposób samodzielny i ciągły”, którą można interpretować jako swoistą charakterystykę działalności towarzystw naukowych. Jednak towarzystwa nie zostały wymienione w dziale I, VI, IX, XII Ustawy, które określają katalog podmiotów, rozumienie działalności naukowej, zasady ewaluacji, instytucje przedstawicielskie, zasady finansowania. W dziale I, rozdział V „Komerccjalizacja wyników działalności naukowej oraz know-how” towarzystwa zostały zupełnie pominięte, mimo że tworząc lub uczestnicząc w sieciach badawczych i federacjach (często interdyscyplinarnych, często międzynarodowych) mogą być partnerem w procesie komercjalizacji, np. w szkolnictwie, profilaktyce zdrowotnej, budownictwie, rolnictwie, leśnictwie, psychologii, komunikacji społecznej. W przypadku nauk ścisłych i technicznych towarzystwa spełniają rolę pasa transmisyjnego efektów badań na poziom gospodarki i przemysłu. Należy uściślić, że podmiotami systemu szkolnictwa wyższego zgodnie z Ustawą są: uczelnie, federacje, Polska Akademia Nauk, instytuty badawcze PAN, instytuty badawcze, międzynarodowe instytuty naukowe, Centrum Łukasiewicz, instytuty funkcjonujące w ramach sieci badawczej Łukasiewicz, Polska Akademia Umiejętności.

Po drugie, towarzystwa nie występują w Ustawie jako instytucje przedstawicielskie środowiska szkolnictwa wyższego i nauki oraz organów pomocniczych ministra (dział IX, artykuł 329, ustęp 1). Skorygowanie tego

⁸ I. Hofman, *Rola towarzystw naukowych w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Rola towarzystwa naukowych w rozwoju świadomości obywatelskiej i kulturowej* pod red. A. Gulczyńskiego, Z. Kruszewskiego, Wyd. PTPN, Poznań 2019, s. 42–43.

wykazu może być alternatywną propozycją wobec przyznania towarzystwom naukowym statusu podmiotu nauki w świetle artykułu 7, ustęp 1.

W konsekwencji nieuznawania podmiotowości towarzystw w systemie szkolnictwa wyższego i nauki, nie są one także uwzględnione w przepisach dotyczących ewaluacji jakości kształcenia, ewaluacji szkół doktorskich i ewaluacji jakości działalności naukowej (dział VI), co stanowi kolejny dowód niedostrzegania potencjału towarzystw – ich członkowie to w większości pracownicy nauki, eksperci, członkowie międzynarodowych federacji i projektów naukowych, powoływani do zespołów oceniających jednostki naukowe w świecie. Towarzystwa naukowe mogłyby zatem partycypować w tworzeniu tzw. opinii wpływu, posiadających uwagę 20% ogólnej oceny jednostki. Paragraf 23, Ustęp 1 Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie ewaluacji jakości działalności naukowej z 22 lutego 2019 roku stanowi, że: „ocenę wpływu działalności naukowej na funkcjonowanie społeczeństwa i gospodarki przeprowadza się na podstawie opisów związku między wynikami badań naukowych lub prac rozwojowych a gospodarką, funkcjonowaniem administracji publicznej, ochroną zdrowia, kulturą i sztuką, ochroną środowiska naturalnego, bezpieczeństwem i obronnością państwa lub innymi czynnikami wpływającymi na rozwój cywilizacyjny społeczeństwa”. Można przyjąć, na podstawie dobrych praktyk, że towarzystwa mają pewną rolę w procesie oceny, szczególnie w dziedzinach nauk humanistycznych, społecznych, teologicznych, w których trudniej wykazać praktyczne zastosowanie efektów badań. Towarzystwa, z definicji i funkcjonowania będące w symbiozie z uczelniami, są predestynowane do wystawiania opinii wpływu. Ustawowa regulacja ich pozycji jako uczestnika procesów ewaluacji znacząco podniosłaby pozycję towarzystw w nauce.

Niekorzystne dla towarzystw są ponadto oceny czasopism i wydawnictw naukowych, pozbawiające punktów i prestiżu wydawnictwa posiadające ponad 100-letnią tradycję i wcześniej notowane w największych bazach bibliograficznych. Komunikaty MNiSW z 2019 roku zostały zresztą oprotowane przez całe środowisko naukowe jako niemiarodajne. Bardzo liczne odwołania w sprawie przyznanej punktacji nadal czekają na rozpatrzenie. Bezpośrednim skutkiem niskiej oceny były jednak często spadki zainteresowania publikacją, zaprzestanie prenumerat lub innych form płatnej dostępności, likwidacje tytułów. W przypadku towarzystw ogólnych i regionalnych negatywne skutki są wyraźne, bowiem czasopisma straciły wartość marketingową (np. jako nośniki reklamy).

W ustawie nie przewidziano finansowania towarzystw naukowych, mimo przygotowania przez RTN projektu umożliwiającego dualne ścieżki finansowania – obok MNiSW, także Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa

Narodowego (szczególnie środki niezbędne do utrzymania archiwów, bibliotek, muzeów towarzystw), Narodowe Centrum Nauki, Narodowe Centrum Badań i Rozwoju, naczelne i centralne organy administracji państwowej, organy samorządu terytorialnego; oddzielnie opisano środki pomocowe Unii Europejskiej oraz darowizny od osób fizycznych i prawnych. Projekt Rady opracowany w 2009 roku zakładał zmiany w ustawach o samorządzie gminnym, powiatowym i wojewódzkim⁹.

Podsumowując ten wątek polityki naukowej wobec towarzystw można stwierdzić, że najlepszym rozwiązaniem byłoby uznanie towarzystw za podmioty nauki (zmiana artykułu 7, ust. 1 Ustawy), co w konsekwencji spowodowałoby stałe finansowanie działalności statutowej przez subwencje lub otwarcie konkursów na dofinansowanie celów naukowych. Przy obecnych uwarunkowaniach prawnych, towarzystwa naukowe tylko częściowo wykorzystują swój potencjał w procesach badawczych, szczególnie w aspekcie umiędzynarodowienia, chociaż międzynarodowe sieci i federacje są naturalnym środowiskiem ich funkcjonowania. Kryteria ewaluacji jednostek naukowych stwarzają możliwość szerszej współpracy z uczelniami i instytutami w związku z tzw. opiniami wpływu. Towarzystwa i uczelnie solidarnie występują w sprawie weryfikacji punktów przyznanych czasopismom i wydawnictwom.

Inne wnioski, wynikające z dyskusji podczas konferencji „Przyszłość towarzystw naukowych w świetle postanowień Ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce”, sformułowałam m.in. w książce, wydanej pod tym samym tytułem, pisząc:

„Analiza ustawy i rozporządzeń skłoniła do następujących refleksji: towarzystwa i stowarzyszenia naukowe nie są uwzględnione jako podmioty nauki, co skutkuje ich pominięciem w kryteriach ewaluacji badań naukowych i jakości kształcenia oraz dorobku pracowników uniwersyteckich. Pominięto intelektualny i materialny potencjał towarzystw w przepisach dotyczących tworzenia interdyscyplinarnych zespołów badawczych, konsorcjów i sieci. Pominięto udział w procesach komercjalizacji wyników badań, chociaż wieloletnia praktyka wskazuje, że towarzystwa występują opiniodawczo i na polu eksperckim (obecnie, są to tzw. opinie wpływu). Z wykazów czasopism i wydawnictw zniknęło wiele tytułów, szczególnie w języku polskim, będących domeną zewnętrznej, popularyzatorskiej aktywności towarzystw. Nadal nie rozwiązany jest problem finansowania działalności towarzystw, utrzymujących się w większości z opłat członkowskich.

⁹ Zob. Materiały wewnętrzne RTN opublikowane w książce *Spółeczny ruch naukowy...*; dz. cyt., s. 93–94, 109–110.

W tym kontekście, szczególnie istotne jest zabezpieczenie zbiorów, muzeów i bibliotek będących w dyspozycji towarzystw przez stworzenie synergicznych mechanizmów finansowania (MNiSW, MKiDN) lub uruchomienie samorządowych (regionalnych) postępowań konkursowych.

Stały katalog problemów uzupełniają nowe, wynikające z implementacji ustawy oraz zmiany kultury akademickiej. Dyskutanci zgłosili m.in. potrzebę wypracowania strategii komunikacji naukowej (...), uwzględnienia aktywności w towarzystwach jako elementu oceny pracowniczej, podjęcie działań pozycjonujących ruch naukowy wśród młodych badaczy, w tym: doktorantów, przywrócenie specjalistycznych czasopism polskojęzycznych na listy ministerialne lub zapewnienie finansowania tych czasopism ze względu na ich pragmatyczne znaczenie dla zwiększenia kompetencji zawodowych np. nauczycieli, leśników, rolników, systemowego wsparcia udziału towarzystw w federacjach międzynarodowych. Należy podkreślić, że te problemy i postulaty są wspólne dla wszystkich rodzajów towarzystw, tym samym – dla wszystkich dyscyplin naukowych”¹⁰.

Niezależnie od tych wniosków, stwierdzić należy, że konieczna jest nowelizacja Ustawy Prawo o stowarzyszeniach uwzględniająca zmiany w polityce naukowej państwa w wymiarach: prawnym, instytucjonalnym, systemowym, kulturowo-społecznym.

Trwające obecnie konsultacje publiczne założeń „Polityki Naukowej Państwa” dają pewną nadzieję na rozwiązanie statusowych i funkcjonalnych problemów towarzystw. W wykazie realizatorów i odbiorców PNP wymienione są towarzystwa naukowe, nadal jednak bez rangi podmiotów nauki. Jako przewodnicząca RTN, w grudniu 2020 roku, zgłosiłam m.in. następujące uwagi do dokumentu: ”odpowiednie do potencjału zaangażowanie towarzystw naukowych w realizację PNP może w istotny sposób wpłynąć na takie parametry, jak: niskie umiędzynarodowienie nauki w Polsce, niska świadomość społeczna roli nauki i innowacyjności, niewystarczająca współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym, brak wystarczającej liczby brokerów technologii i menadżerów innowacji, niewystarczająca oferta w zakresie kształcenia osób dorosłych, brak bodźców konsolidacyjnych, nieobecność polskich naukowców w gremiach światowej nauki, brak promocji polskich wzorów badawczych i dobrych praktyk badawczych w świecie.

Społeczny ruch naukowy w Polsce, którego najbardziej aktywną formacją są towarzystwa naukowe (ogólne, regionalne, specjalistyczne) może być i po-

¹⁰ I. Hofman, *Wprowadzenie*, w: *Przyszłość towarzystw naukowych w świetle postanowień Ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce*, opr. I. Hofman, K. Burno-Kaliszuk, S. Skotnicka, Wyd. PAN, Warszawa 2020, s. 8–9.

winien być brany pod uwagę jako realizator i beneficjent PNP. Przemawiają za tym argumenty: liczebność towarzystw i członków towarzystw, zróżnicowanie dziedzinowe, dyscyplinowe, geograficzne, zasięgu i zakresu działania towarzystw, komponent umiędzynarodowienia (udział w globalnych federacjach towarzystw naukowych, rozpoznawalność naukowców zrzeszonych w towarzystwach, pełnienie funkcji w międzynarodowym ruchu naukowym), status towarzystw jako autonomicznych podmiotów integrujących badaczy interdyscyplinarnie, transgranicznie i ponad instytucjonalnie, kapitał ludzki (pasjonaci działań społecznych), zasoby materialne (archiwa, biblioteki).

Jako przewodnicząca Rady Towarzystw Naukowych zgłaszam postulat uwzględnienia towarzystw naukowych jako podmiotów nauki w Polsce (oddzielenie od NGO zajmujących się działalnością naukową) ze względu na specyfikację, potencjał i kapitał towarzystw. Postulat ten wynika z zdefiniowanych w PNP wyzwań dla Unii Europejskiej i dla Polski, w szczególności z charakterystyki spójności społecznej i regionalnej, cyfryzacji, rozwoju sektora B+R, budowania wspólnoty, kultury i tradycji (tożsamości narodowej). Uzasadniony jest w kontekście opisów priorytetów PNP, głównie: podnoszenie jakości badań, współpraca z sektorem gospodarczym, mobilność, zasoby i środowisko (stowarzyszenia naukowo-techniczne NOT), technologie cyfrowe, społeczeństwo i zdrowie (towarzystwa i federacje nauk medycznych), budowanie wspólnoty, kultury i tradycji (tożsamości narodowej) (towarzystwa regionalne mające w Polsce 200-letnią tradycję!).”

Stanowisko wobec założeń Polityki Naukowej Państwa, po przedyskutowaniu z członkami RTN, zostało przekazane Prezydium PAN. Obecnie trwają dalsze konsultacje zmierzające do wypracowania konsensu, o których informowana jest opinia publiczna. Można odnieść wrażenie, że problemy towarzystw naukowych nie stoją wysoko w agendzie działania Ministerstwa Edukacji i Nauki, gdyż „konkurują” z pilną potrzebą nowelizacji Ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym i rozporządzeń regulujących bieżące funkcjonowanie uczelni wyższych. Społeczny ruch naukowy, którego swoistą emanacją są towarzystwa nie budzi zainteresowania, bo nie jest nośny politycznie. Odsuwanie w czasie odpowiedzi na postulaty i projekty towarzystw naukowych wyostreza problem niedoszacowania pozycji towarzystw w polityce naukowej państwa. Pozostaje mieć nadzieję na dostrzeżenie racjonalnych argumentów RTN przez czynniki polityczne, a tymczasem – należy dbać o stałą obecność w dyskursie publicznym, choćby przez odpowiednie konferencje i rozpoznawalność medialną.

Towarzystwa naukowe, a szerzej – rady i komitety naukowe PAN powinny uczestniczyć w szerokim zakresie w tworzeniu systemu doradztwa naukowego (potencjał ekspercki) oraz procesach ewaluacji PNP.